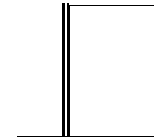

מעוררת של ארצות הברית, ולאחרונה – השתלטות חמאס על רצועת עזה. חלק חשוב של אנשי האינטליגנציה הפלסטינית בפלסטין ההיסטורית ובגולה החלו מעריכים ובוחנים מחדש את התנועה הלאומית הפלסטינית ואת כישלונה להגשים את השאיפות הלאומיות של עמם. אפשר לזהות בהקשר זה שני אשכולות של השקפות; שניהם חותרים להעריך באופן ביקורתי את ניסיון אוסלו ואת תפקידה של הרשות הפלסטינית, ותובעים להחיות את המוסדות הלאומיים הפלסטיניים, ובראשם אש"ף, ולהנחיל בהם תמורות ודמוקרטיזציה. שני האשכולות הללו שותפים במידה זו או אחרת לדעה כי תהליך אוסלו לא הצליח להוביל לעצמאות לאומית פלסטינית. עם זאת, הם חלוקים ביניהם בשאלת המסגרת והתקוות המרביות של המפעל הלאומי הפלסטיני. על פי אשכול ההשקפות הראשון, הפתרון המעשי והסביר ביותר לסכסוך הפלסטיני-ישראלי הוא קיומן של שתי מדינות (אף שתומכי האשכול מכירים בקשיים החמורים שמציבות ההתנחלויות הישראליות הקולוניאליות בגדה המערבית לפתרון זה). אנשי האשכול השני, לעומת זאת, עומדים על כך שפתרון של מדינה אחת לפלסטינים ולישראלים רצוי יותר, הן מטעמים מעשיים, שהרי התפשטותן של ההתנחלויות הישראליות קבעו עובדות בלתי הפיכות בשטח, והן מטעמים מוסריים-פוליטיים, הנוגעים לתיקון העוולות ההיסטוריות שעוללה התנועה הציונית, ומאוחר יותר ישראל, לפלסטינים (בראש ובראשונה, שלילת זכות השיבה מן הפליטים).

פלסטין עצמאית: הבטחה שטרם נתממשה

בשיר בשיר

המחלקה למדע המדינה,
האוניברסיטה העברית בירושלים;
מכון ון ליר בירושלים

Abunimah, Ali, 2006. *One Country: A Bold Proposal to End the Israeli-Palestinian Impasse*. New York: Metropolitan Books.

Hilal, Jamil (ed.), 2007. *Where Now for Palestine? The Demise of the Two-State Solution*. London: Zed Books.

Khalidi, Rashid, 2006. *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Boston: Beacon Press.

זוהי תקופה של חוסר ודאות, חרדה קשה וקייטוב עמוק לפלסטינים. רובם המכריע, אנשים מן השורה ובני האליטות כאחד, מסכימים כי מטרתם הלאומית נתונה במצב הרה-גורל ורצוף סכנות. כמה התפתחויות מקומיות, אזוריות ובינלאומיות תורמות תרומה נכבדת למצב הביש הנוכחי של הפלסטינים. החשובות שבהתפתחויות אלה הן מות ערפאת, כישלון תהליך אוסלו, פרוץ האינתיפאדה השנייה, המלחמה בעיראק וההגמוניה הלא

* תרגמה מאנגלית: איה ברזיר.

אפשר לחשוב זאת לאירוני שאי-אלה פלסטינים בחוגים אינטלקטואליים ואקדמיים מסוימים סבורים שדווקא מצבם הפוליטי והכלכלי העגום עשוי להניב תקווה לפתרון מצוקתם. תחושה זו של משבר עמוק ומבוי סתום מובילה להערכה ביקורתית מחודשת של פתרון שתי המדינות ולמסקנה כי יש להתקדם אל מעבר לפתרון זה. כמה מבקרים ואנליסטים טוענים כי איש או דבר לא דחף את הפלסטינים לחשוב בכיוון זה יותר מאשר המדיניות והפרקטיקות הרוט-האסון שנוקטת ישראל בגדה המערבית וברצועת עזה, והגיבוי והתמיכה ללא עוררין כמעט שהממשל האמריקני מעניק לה. ליתר דיוק, הם ממשיכים בטיעונם, סירובה של ישראל להגיע להסכם שיענה על שאיפות המינימום של הפלסטינים, התפשטות ההתנחלויות בגדה המערבית, בנייתן והקמתן של חומה וגדרות מפלצתיות ובעקבות זאת הסיפוח דה-פקטו של נתחים משמעותיים מן הגדה המערבית ובידוד ירושלים ורצועת עזה מן הגדה המערבית — כל אלה אינם רק מכוננים אפרטהייד ומציאות בלתי הפיכה, אלא גם הופכים את הרעיון של מדינה פלסטינית עצמאית ובת קיימא בגבולות 1967 למיותר ולחסר משמעות. יתר על כן, הפסימיות בקרב פלסטינים מן השורה — ובמידה פחותה בקרב כמה מן המנהיגים הפלסטינים — גוברת והולכת לנוכח היעדר חזון לאומי פלסטיני ברור ולנוכח הניהול הכושל של הרשות והשחיתות הפושה בה, הקיטוב הגדל והולך בין חמאס לפת"ח וכישלון ההנהגה להתמודד עם הצרכים הדוחקים ועם השאיפות וסדרי העדיפויות האסטרטגיים של העם הפלסטיני. השילוב של הדינמיקה הפלסטינית הפנימית, המדיניות והפרקטיקות ההרסניות של הכיבוש הישראלי

רבים מאלה המצדדים בפתרון של מדינה אחת שואפים למדינה דמוקרטית חילונית שתעניק זכויות שוות לכל אזרחיה ללא קשר למוצאם ולזיקותיהם האתניות, הדתיות והלאומיות. אחרים שואפים לדמוקרטיה דו-לאומית, שנוסף על זכויות האזרחות תגן על זכויותיהן הלאומיות של שתי הקבוצות. כמה מתומכיו וממבקריו של פתרון המדינה האחת טוענים כי האפשרות הדו-לאומית קוסמת וריאליסטית יותר מאשר מדינה ליברלית חילונית, מאחר שדומה כי לא הפלסטינים ולא הישראלים היהודים נלהבים מן הרעיון שיהיה עליהם לזנוח את שאיפותיהם הלאומיות הקיבוציות. למעשה, עליית חמאס כשחקן מרכזי בפוליטיקה הפלסטינית בעשרים השנים האחרונות, וניצחונו בבחירות האחרונות למועצה המחוקקת של הרשות, מוסיפים מגוון ומורכבות לסל החזונות על עתיד פלסטין. זאת במיוחד בשל שאיפתו לכאורה של חמאס — כפי שהיא מוצגת באמנתו — לייסד מדינה אסלאמית בפלסטין ההיסטורית, מדינה שבה הישראלים היהודים לא ייחשבו לבני קבוצה לאומית אלא לבני דת שיש לנהוג כלפיה בסובלנות. אולם תיאור זה של השקפות חמאס יש בו כדי להטעות במידת מה: לאחרונה חמאס והנהגתו מפגינים גישה פרגמטית ראויה לציון בדבר מה שסביר שאפשר יהיה להשיג בהסכם עם ישראל. הצעתו של חמאס לקיים הפסקת אש ארוכת טווח (הַדְנָה) עם ישראל והשתלבותו בעת האחרונה בפוליטיקה פלסטינית רשמית מצביעות על גישה פרגמטית וריאליסטית מוצקה. אין ספק כי חמאס נוטה היום יותר לעבר אסלאם לאומי-פלסטיני, שבמוקדו יעמדו פלסטין ועמָה, ופחות לעבר אסלאם אזורי או עולמי, המקדיש עצמו למטרות אסלאמיות אחרות וליצירת זהות-על ומשטר-על.

והכיתתית, שנכשלו בהתמודדות עם התנאים ששררו בפלסטין ולא הצליחו להתגבר על המכשולים שניצבו בדרכם להגדרה עצמית לאומית ולבניין אומה. למעשה, הוא מזהה את ההשפעה המפורשת של הכישלון הפלסטיני ב-1948 על המאמצים הפלסטיניים לשקם את תנועתם הלאומית בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20, ומסביר את ניסיונו הכושל של אש"ף להקים מוסדות לאומיים וממלכתיים יעילים משנות השישים ועד הקמת הרשות באמצע שנות התשעים. ח'אלידי טוען אפוא כי הפלסטינים מילאו תפקיד משמעותי בכישלונם להשיג עצמאות לאומית, אולם הוא מודה כי הם נאלצו להתמודד עם אתגרים כבדים מנשוא שהציבו המעצמות הגדולות, וכי כנגד כל הסיכויים הצליח אש"ף להשיג כמה הישגים חשובים – ובראשם החיאת התנועה הלאומית הפלסטינית אחרי הקריסה הרת-האסון ב-1948. ח'אלידי טוען כי כישלונם של הפלסטינים ליצור מוסדות לאומיים חזקים, יעילים ומייצגים המסוגלים להניב עצמאות לאומית, המכשולים והאתגרים העצומים הניצבים בפניהם בזירות המקומית והבינלאומית והמציאות והמדניות הקולוניאליות הבלתי הפיכות של הכיבוש הישראלי בשטח – כל אלה קולעים את הפלסטינים (ואת הישראלים) למבוי סתום. מבוי סתום זה בדיוק הוא יכול לפתוח לרווחה את השערים לחשיבה על אפשרויות חדשות באשר לעתיד הפלסטינים והישראלים בפלסטין ההיסטורית. אין ספק כי אחת האפשרויות הללו היא מדינה אחת לפלסטינים ולישראלים. ח'אלידי מתאר ומנתח באופן ביקורתי ורב-עוצמה כיצד נקלעו הפלסטינים למבוי סתום, וזהו החידוש שבספרו; אחת מחולשותיו

והמערך הפוליטי האזורי והבינלאומי אף הביא קבוצה שולית של פלסטינים להנמיך את שאיפותיהם הלאומיות ולשקול אפשרויות כגון סיפוח הגדה המערבית לירדן – "האופציה הירדנית" – וסיפוח רצועת עזה למצרים. למעשה, חוגי הימין הציוני הישראלי מעולם לא זנחו את האופציה הירדנית.

ספריהם של רשיד ח'אלידי, של עלי אבר-נעמה ושל ג'מיל הילאל מבקשים להעריך בצורה ביקורתית את המפעל הלאומי הפלסטיני, והם שותפים לדעה כי הפלסטינים ומפעלם נמצאים כעת במבוי סתום. למרות הבדלי המוקד, הניתוח והשפה, שלושת הספרים שייכים לסדר יום מחקרי מתעצם והולך בקרב מלומדים פלסטינים, הטוענים כי הפלסטינים צריכים לעיין מחדש ובכובד ראש באפשרויותיהם ולמצוא תוכניות עתירות דמיון וחדשניות יותר לעתידם. ליתר דיוק, הם תמימי דעים באשר לאי-סבירותו של פתרון שתי המדינות ובאשר לרלוונטיות הגדלה והולכת של פתרון המדינה האחת.

ספרו של ח'אלידי, *The Iron Cage* (Khalidi) (2006), בוחן את כישלון הפלסטינים להגשים את שאיפותיהם הלאומיות לפני 1948 ומעריך את השפעתו של כישלון זה על מפעלם הלאומי מאז הנכבה ועד ימינו. ח'אלידי מדגים כיצד הפלסטינים, תנועתם הלאומית והנהגתם הוכנסו בתוך סד שהגביל קשות את מרחב הפעולה שלהם ופגע בגסות בסיכוייהם להשיג מעמד מדינתי. אולם במקום להציג את הפלסטינים כקורבנות ותו לא של התנועה הציונית המאורגנת היטב, הנחושה ובעלת המשאבים החיצוניים, שכוחות אזוריים ובינלאומיים קשרו לסייע בידה, ח'אלידי מייחס אחריות לא מבוטלת לפלסטינים, למדיניותם ולהנהגתם המפולגת, הכושלת

המערבית ואת המבוי הסתום הדמוגרפי של ישראל, שלא תצליח לשמר רוב יהודי בפלסטין ההיסטורית בעתיד הקרוב. במחצית השנייה של ספרו הוא מציג את חזונו: מדינה אחת לפלסטינים ולישראלים-יהודים. אף שחזון המדינה הדמוקרטית האחת של אבר-נעמה מוצג בקווים כלליים בלבד, כפי שהוא עצמו מודה, הוא מעז להציע פתרונות קונקרטיים לשאלות מורכבות כגון תביעות רכוש, המערכת המשפטית, הפליטים, מערכת החינוך ואופייה של המערכת הפוליטית במדינה הדמוקרטית המשותפת העתידית. לדידו, הדוגמאות הנראות בבלגיה, בקנדה ובמיוחד בדרום אפריקה לא רק מספקות השראה ומקנות צורה להצעתו, אלא גם מציעות לקחים חשובים ותקווה גדולה לעתידים המשותף של הפלסטינים והישראלים בפלסטין ההיסטורית. אבר-נעמה אינו מתכחש לתיעוב העמוק שמעורר רעיון המדינה האחת בקרב מרבית היהודים הישראלים והנהגתם. עם זאת, הוא מציין כי כמה עיתונאים, אנשי רוח ופעילים פוליטיים בשולי החברה הישראלית מתחילים להשמיע את הרעיון ברבים. בקרב הפלסטינים, טוען אבר-נעמה, התמיכה בפתרון המדינה האחת גדלה והולכת, בעיקר בין אנשים מן השורה. אולם הטענה כי סביר שהפלסטינים, ובמיוחד המוני העם, יתמכו בפתרון של מדינה אחת מצריכה אישוש והוכחה מעבר לאלה שהמחבר מספק. למעשה, ספרו של אבר-נעמה פונה לקהל קוראים רחב, מעבר לקהילה האקדמית: הוא פונה לקהלים שאינם בקיאים בסכסוך ובדקויותיו המורכבות. במקום להכביד על קוראיו בסיפור ארוך, מורכב ושנוי במחלוקת של קורות הסכסוך, הוא מציע כתב הגנה נלהב ורבי-כוח לפתרון המדינה האחת.

העיקריות היא שהוא נמנע מלהציע מוצא מן המבוי הסתום הזה. בספרו *One Country*, עלי אבר-נעמה מציע מוצא ממה שגם הוא מתאר כמבוי סתום קטלני (Abunimah 2006). הוא ממליץ בכל לב על פתרון המדינה האחת. הוא מגולל את גרסתו לפתרון המדינה האחת בהתבסס על ניסיונו האישי כבן לפליטים פלסטינים החיים בגולה וכפעיל פוליטי בצפון אמריקה. הוא מאשש בעקביות את טענותיו באמצעות נתונים סטטיסטיים, משאלי דעת קהל וציטטות מדבריהם של אנשי אקדמיה, עיתונאים, אנשים מן השורה ופוליטיקאים. אולם ספרו של אבר-נעמה טוען בזכות פתרון של מדינה אחת בלי להפגין רגישות יתרה לתולדות הסכסוך. למעשה, ספרו אינו בגדר מחקר היסטורי או פוליטי מדעי במלוא מובן המילה. הוא אינו מסתיר את רגשותיו או את דעותיו הפוליטיות. להפך, הוא מנצל אותם, בלי לחסוך במידע ובנתונים משכנעים שיש בהם כדי לספק לפלסטינים ולישראלים את התקווה שהם ראוים לה לדעתו. בשעה שמעריכים את ספרו של אבר-נעמה אפשר אמנם להזכיר את חוסר ההקפדה על אמות מידה אקדמיות ומדעיות נוקשות, אולם לאמתו של דבר היבט זה בדיוק הוא שהופך את ספרו למעניין ולמושך לב. הוא משתמש בשפה פשוטה, ישירה, זורמת ונגישה המעורבת בקולות אישיים – קולו שלו וקולם של אנשים מן השורה, פלסטינים וישראלים. אבר-נעמה מקדיש את המחצית הראשונה של ספרו להסבר ולהוכחת הסיבות שבגינן החלוקה וההפרדה בין שתי אוכלוסיות כה שזורות זו בזו אינן בנות הגשמה. בין הסיבות המונעות חלוקה הוא מונה את המציאות הבלתי הפיכה שיצרו ההתנחלויות הישראליות בגדה

חופשית בתחומי מדינה גדולה יותר. הספר מתמודד עם כמה סוגיות נוספות דוגמת עליית חמאס, הסביבה, פתרון שתי המדינות בחזונו של ג'ורג' בוש והגולה הפלסטינית – סוגיות המציבות אתגרים קשים לשימותו של פתרון שתי המדינות ומעמידות אותו בספק חמור. הקדמת העורך שכתב הילאל מספקת הקשר כללי לסוגיות העיקריות הנידונות בספר, אולם היא אינה טורחת במיוחד להבהיר למה מוקדש כל פרק ונמנעת מלקשור במפורש בין הפרקים השונים ותוכניהם לנושאים העיקריים של הספר. מרבית הממליצים על פתרון המדינה האחת, לרבות החוקרים שנידונו בסקירה זו, מתמקדים בראש ובראשונה באבחון הסיבות שהפכו את פתרון שתי המדינות לבלתי סביר מבחינה פוליטית ולבלתי רצוי מבחינה מוסרית. אולם דומה כי מעט מאוד תשומת לב מוקדשת לתרגום הרעיון הזה לתוכניות ולמערכות פוליטיות מפורטות ומעשיות. כדי שהנטייה המסתמנת בקרב מדינאים, אנשי אקדמיה ואנשי רוח פלסטינים להעדיף את פתרון המדינה האחת על פני פתרון שתי המדינות תוכל "להמריא" ולהרחיב את חוג אוהדיה, יש להמשיך ולדון בטיב המדינה הזו ובאופייה, בהסדריה המוסדיים, באופן שבו היא תטפל בזכות ההגדרה העצמית הלאומית של היהודים בפלסטין, בשאלת הפליטים הפלסטינים, וחשוב מכול – יש לפתח דיאלוג בנושא זה עם החברה הישראלית וליצור קואליציה עם תומכי הרעיון בישראל. אמנם הרוב המכריע של הישראלים היהודים, הממסד וכלי התקשורת של הזרם המרכזי הישראלי מתנגדים לרעיון, אולם כמה אנשי רוח ופעילים פוליטיים ישראלים מעלים (או שבים ומעלים) אותו.

הספר בעריכת ג'מיל הילאל שואל: לאן עכשיו פלסטין? (Hilal 2007). קבוצת מלומדים מתחומים שונים – סוציולוגיה, מדע המדינה, אנתרופולוגיה וכלכלה – דנה בשאלה מאתגרת זו מזוויות שונות. המאמרים בספר מצביעים על מותו של פתרון שתי המדינות, או ליתר דיוק על אי-יכולתה של מדינה פלסטינית להתקיים בגדה המערבית, במזרח ירושלים וברצועת עזה, זאת בעקבות שורה של גורמים: השינויים העמוקים והבלתי הפיכים שהולידו המדיניות והפרקטיקות של הכיבוש הישראלי (סגרים, גדר ההפרדה, התנחלויות ומחסומים); מבנה הרשות הפלסטינית, ארגונה המוסדי וביצועיה; וקהילת התורמים והמיזמים שלה, שהנציחו את הכיבוש הישראלי במקום להעצים את הפלסטינים. סופיאן אל-עיסה (Alissa) טוען במאמרו כי הגדה המערבית ורצועת עזה אינן מסוגלות לכונן כלכלה פלסטינית בת קיימא, ולפיכך הוא עומד על כך שהפלסטינים צריכים לשקול מחדש את אפשרויותיהם ובמיוחד את פתרון שתי המדינות. בשל ההסכמה המתגבשת בקרב אי-אלה מלומדים ומומחים בדבר חוסר הסבירות ואף חוסר האפשרות של מדינה פלסטינית להתקיים בשטחים שישראל מוכנה להחזיר לפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה, שריף אל-מוסא (Elmusa) טוען במאמרו כי עלינו לבחון אפשרויות חדשות ליישוב הסכסוך. בשעה שהמחשבה על פתרון המדינה האחת הולכת וקונה לה אחיזה, אל-מוסא מציע להקים את "פלסטין רבתי", כפי שהוא מכנה זאת, בשטחי ישראל, הגדה המערבית, רצועת עזה וירדן. לדעתו, הצעתו עדיפה על פני תרחיש המדינה הדו-לאומית בשל הפתרון המשכנע שהיא מציעה לבעיה הנפיצה של הפליטים, מאחר שהיא מאפשרת תנועה

סוגיות הנחשבות כרגע לנפיצות ולחסרות פתרון. אין ספק שמלומדים ופעילים פלסטינים מובילים מציגים סדר יום מחקרי ופוליטי חדש, שבמסגרתו הם בוחנים בתשומת לב את המפעל הלאומי הפלסטיני ומעלים הצעות חדשות ומעוררות מחשבה. לדידם של מרבית הפלסטינים, פלסטין עצמאית היתה בגדר הבטחה, הבטחה שטרם נתממשה. עתה יותר מאי-פעם דומה כי ההבטחה הזו מצריכה פלסטין חדשה (ישנה), שבה פלסטינים וישראלים יחיו כשתי קבוצות לאומיות שוות או כאזרחיה השווים של מדינה אחת. ■

פתרון המדינה האחת איננו רעיון חדש, אבל הוא פרץ לקדמת הבימה בעשור האחרון. לפני 1948, התנועה הלאומית הפלסטינית וכמה מנהיגים ואנשי רוח ציונים שקלו אותו בכובד ראש. בעוד שהתנועה הלאומית הפלסטינית העדיפה פתרון של מדינה אחת שבה היהודים יקבלו זכויות שוות ומלאות כמו המוסלמים והנוצרים, מעט המנהיגים ואנשי הרוח הציונים שהמליצו על פתרון של מדינה אחת ביכרו רובם מדינה דו-לאומית. הקולות השוליים הללו שנשמעו בתנועה הציונית נדחקו עוד יותר לשוליים אחרי הקמת מדינת ישראל ובעקבות שליטתם ללא עוררין של מנהיגים ציונים דוגמת דוד בן-גוריון. ההבדל בין התנועה הלאומית הפלסטינית לבין התנועה הציונית במוקד ובקנה המידה של התמיכה בפתרון המדינה האחת אינו הבדל סמנטי וזניח. הוא מצביע על הבדל עמוק בין התנועות הלאומיות הללו מבחינת אופיין ונכונותן להתחשב בקבוצה האחרת. הלאומיות הפלסטינית נראית מכלילה (inclusive) יותר, שכן היא נכונה להתחשב בצורכי היהודים כאזרחים במדינה דמוקרטית חילונית ו/או כקבוצה לאומית במדינה דו-לאומית, ואילו הציונות של הזרם המרכזי, אפילו אחרי הקמת מדינת ישראל, היא מדירה, בהתעקשותה על אופייה היהודי של המדינה (ואין לטעות בחשיבות שהיא מייחסת לעניין זה). יתר על כן, הציונות התכחשה במשך תקופה ארוכה לעצם קיומה של זהות לאומית פלסטינית. מליצי היושר העכשוויים של פתרון המדינה האחת והמשתפת לערבים וליהודים בפלסטין ההיסטורית עומדים על כך שהחידוש שבו טמון בפתרונות המשכנעים שהוא מציע לסוגיות הליבה של הסכסוך – הפליטים, ההתנחלות, ירושלים, הגבול והמשאבים –